

הסוגיא השבע עשרה – גורפין (נה ע"ב)

גורפין מתחת רגלי בהמה וכו';

- [א] תנו רבנן: הזבל שבחצר מסלקין אותו לצדדין; שברפת ושבחצר (מסלקין) [מוציאין] אותו לאשפה.
- הא גופה קשיא, אמרת: הזבל שבחצר מסלקין אותו, והדר תני: ש[ב]רפת ושבחצר מוציאין אותו לאשפה!
- [ב] אמר אביי: לא קשיא. כאן בארבעה עשר, כאן בחולו של מועד.
- [ג] דבא אמר: הא והא בחולו של מועד, והכי קאמר: אם נעשת חצר כרפת, מסלקין אותו לאשפה.

מסורת התלמוד

גורפין מתחת רגלי בהמה וכו' ראו תוספתא שבת טז ד (מהד' ליברמן, עמ' 76) ומשנה שבת כ ד. [א] תנו רבנן הזבל שבחצר וכו' תוספתא פסחים ג יח (מהד' ליברמן, עמ' 156); ירושלמי פסחים ד ח, לא ע"ב. וראו תוספתא בבא מציעא ח כח (מהד' ליברמן, עמ' 109-110). [ב] כאן בארבעה עשר כאן בחולו של מועד וכו' להלן, סוגיא יח, 'כלים', נה ע"ב; פסחים סד ע"א; מועד קטן יג ע"א.

רש"י

לצדדין ולא לאשפה חוץ לחצר. אם נעשית חצר כרפת שנתקלקלה כולה, ואין מקום לסלק לצדדין, מוציאין אותן לאשפה.

תקציר הסוגיא

לפי משנה פסחים ד ז ניתן לגרוף זבל מתחת לבהמות בערב הפסח, אבל בחול המועד מותר רק לסלקו לצדדים. סוגייתנו מביאה ברייתא שלפיה מסלקים זבל שבחצר לצדדים, אבל זבל שבחצר וברפת מוציאים לאשפה. שני פתרונות מוצעים לסתירה הפנימית בנוגע לחצר: לפי אביי, הרישא עוסקת בחול המועד והסיפא בערב הפסח. לפי רבא, שתי הבבות עוסקות בחול המועד, אולם החצר שבסיפא היא חצר שנעשתה כרפת.

על פי מקבילות ניתן להראות שהברייתא המקורית עסקה אך ורק בערב הפסח, והיא התיירה סילוק ראשוני של הזבל לצדדים וגם הוצאת הזבל המצטבר בצדי החצר או הרפת אל האשפה החיצונית. אולם הלשון, המשתמע לשתי פנים, התפרש מחדש על ידי עורך המשנה כהבחנה בין חול המועד, שבו מחמירים ומתירים את סילוק הזבל לצדדים בלבד, לבין ערב הפסח, שבו מקלים ומתירים סילוק מוחלט של הזבל לאשפה. אביי פירש את הברייתא בדיוק כפי שפירש עורך המשנה. רבא, לעומתו, פירש את הברייתא בהתאם למשמעותה המקורית, כעוסקת בערב הפסח בלבד; עורך מאוחר, הוא ששינה את משמעות דברי רבא על ידי הוספת המילים 'הא והא בחולו של מועד' על פי הסוגיא הבאה.

פירוש

דברי האמוראים בסוגייתנו מוסבים על ברייתא [א] מוקשה. כפי שמעיר עורך הסוגיא, הברייתא סותרת את עצמה ("הא גופא קשיא"), שהרי ברישא שנו: "הזבל שבחצר מסלקין אותו לצדדין", ואילו בסיפא: "[הזבל] שברפת ושבחצר מוציאין אותו לאשפה". עקב קושי זה מחלק אביי [ב] את המקור לשניים: ברישא מדובר בחולו של מועד, ולכן מותר רק לסלק את הזבל לצדדים, ואילו בסיפא מדובר ביום ארבעה עשר, ולכן מוציאים אותו לאשפה. חלוקה דומה מצויה במשנתנו, שהרי שנינו: "גורפין מתחת רגלי בהמה בארבעה עשר, ובמועד מסלקים לצדדים". פירוש הדבר הוא שדין גורפין שבמשנתנו דומה לדין מוציאין לאשפה שבברייתא.¹ פעולת מוציאין/גורפין מותרת ביום ארבעה עשר, אך לא במועד, משום שכרוכה בה טרחה מרובה. רבא חולק ואומר שניתן לייחס את כל הברייתא למועד. לדעתו יש לחלק בין שני סוגי חצר – חצר שהיא כרפת, שדינה כרפת ומוציאים ממנה את הזבל לאשפה, וחצר שאינה כה מלוכלכת ואשר בה מסלקים את הזבל לצדדים.

התהוות הברייתא

יש מקבילות לברייתא מוקשה זו הן בתוספתא פסחים ג יח (מהד' ליברמן, עמ' 156) הן בסוגיית ירושלמי פסחים על אתר (ד ח, לא ע"ב). עיון במקבילה שבתוספתא יש בו כדי להסביר את הקושי העומד בפנינו בבבלי. שם שנו:

זבל שבאמצע מסלקין אותו לצדדין, שברפת ושבחצר מוציאין אותו לאשפה.

לא ברור מה פירוש הביטוי 'שבאמצע' המופיע בתחילת ברייתא זו. נראה שהן בבבל הן בארץ ישראל התקשו בזה. במקבילה בירושלמי מופיע פתרון הגיוני ופשוט. שם גרסו: "זבל שבמבוי מסלקו לצד, שברפת ושבחצר מוציאין לאשפה". על פי זה מפורש ש'אמצע' הוא אמצע המבוי, וכך יש לנו שלושה אתרים: מבוי, רפת וחצר, ונראה שכל האמור מוסב על יום ארבעה עשר. זבל המצוי במבוי, אין היתר לפנותו לאשפה שהרי המקום מרווח ודי לפנות את הדרך, אבל את הרפת ואת החצר יש צורך לנקות, ולכן מותר לפנות את הזבל לאשפה.

1 כדברי המאירי: "וגורפין זבל ... ופירושו אף להוציאה לאשפה, אבל בחולו של מועד אין מוציאין אותו לאשפה אלא מסלקו לצדדין" וכי' (מהד' קליין, עמ' קצט).

נראה שמוסרי הברייתא בבבלי נטו לפרש את הביטוי הסתום 'אמצע' על פי המקומות המפורשים בסיפא. לפיכך פירשו: "זבל שבחצר ... שברפת ושבחצר" וכו'. לדעתם, המקור כולו מתייחס ליום ארבעה עשר, ושתי פעולות התירו בעניין הזבל: "זבל שבאמצע החצר מסלקין אותו לצדדין, שברפת ושבחצר מוציאין אותו לאשפה". כלומר, את הזבל שבאמצע החצר מסלקים לצדדים משום שזו טרחה מרובה מדי גם לסלק וגם להוציא. אבל כשהזבל מצטבר בצדדים, מותר ביום ארבעה עשר גם לפנותו לאשפה. ניתן להביא סימוכין לפירוש זה ממקור דומה בתוספתא בבא מציעא ח כח (מהד' ליברמן, עמ' 109-110):

השוכר בית מחבירו ממחה בידו על מקום התנור ואין ממחה בידו על מקום הכירה.
שכר הימנו חצר – אין ממחה בידו לא על מקום התנור ולא על מקום הכירה אלא מעמיד את התנור במקום הראוי לה ואת הכירה במקום הראוי לה.
הזבל שיוצא מן החצר, מה שהוא קולט באויר הרי אילו שלו.
שברפת ושבחצר הרי הן של בעל חצר.

על פי הסיפא של ברייתא זו, בדומה לברייתא שלנו, הדברים תלויים במיקום הזבל. זבל שנקלט באויר החצר שייך לשוכר שהרי הוא לא הגיע לקרקע,² אבל זבל שנפל לקרקע החצר שייך לבעל הבית. הברייתא שלנו, המחלקת לפי דברינו בין "[אמצע] החצר" לבין "שברפת ושבחצר", דומה לברייתא זו.³

נמצינו למדים שברייתא דידן אינה מבחינה כלל בין יום ארבעה עשר לבין חולו של מועד אלא עוסקת אך ורק בדין יום ארבעה עשר, כצפוי. מסקנה דומה מופיעה בסוגיא המקבילה בירושלמי:

זבל שבמבוי מסלקו לצד, שברפת ושבחצר מוציאו לאשפה.
אמ' ר' בא: הדא דתימ' בחצר קטנה, אבל בחצר גדולה מסלקו לצד.
הרפת – בין גדולה בין קטנה – מוציאו לאשפה.
אמ' ר' בא: מפני שניוולה קשה.

בירושלמי, האמוראים אינם מתקשים כלל בלשון הברייתא משום שהדבר כבר נפתר על ידי מסרנים קדומים.⁴ ונראה שפתרון זה עולה בקנה אחד עם פשוטה של הברייתא. מבוי במקרה זה הוא מעין חצר גדולה שברור שאין לטרוח להוציא את כל הזבל שבה לאשפה מיד.

יחס הברייתא למשנה

נראה שברייתא מוקשה זו בצורתה שבתוספתא פסחים היתה מונחת גם לפני רבי. במקום להביא את הברייתא בלשונה התמוה הוא פירש ושכלל את לשון ההלכה וחילק בין יום ארבעה עשר לבין חולו של מועד. לדעתו, עיקר העניין אינו המיקום אלא הפעולה.⁵ פעולת ההוצאה קשה יותר ולכן לדעתו אסורה במועד. הסילוק לצדדים, לעומת זאת, אינו פעולה קשה כל כך, והוא מותר. לכן ייחס רבי את דין מוציאין ליום ארבעה עשר ואת דין מסלקין למועד. בעקבותיו פירש אביי את הברייתא בבבלי על פי המשנה: "כאן בארבעה עשר, כאן בחולו של מועד".

2 הגר"ש ליברמן מפרש שהכוונה היא ל'מקלוט של בקר' – מתקן הקולט את הגללים קודם שהם מגיעים לקרקע (תוספתא כפשוטה, חלק ט, עמ' 277).

3 השוו לפירושו של הגר"ש ליברמן (תוספתא כפשוטה, חלק ט, עמ' 277) שפירש את התוספתא על פי הבבלי. בבבא מציעא קב ע"א פירשו את הסיפא על פי הרישא, שהרי הכניסו פריטים מן הרישא לסיפא: "מתיבי: זבל היוצא מן התנור ומן הכירים והקולט מן האויר הרי הוא שלו. ושברפת ושבחצר – של בעל הבית".

4 ראו פירושו של ד' הלבני על גירסת הברייתא בירושלמי: "זוהי כנראה הגירסה הנכונה ולבבל נודמנה ברייתא משובשת" (עמ' תלח). אולם לדעתי, העובדה שגירסת הברייתא בתוספתא מוקשה מחזקת את האפשרות שאין כאן שיבוש אלא פירושים שונים למונח הסתום 'שבאמצע' בברייתא המקורית.

5 אף על פי שבמשנתנו סביר לפרש שמדובר ברפת, שהרי שם מתגוררות הבהמות. אך היו גם בהמות ששהו בחצר.

נראה לי שבמקרה זה ניתן להוכיח לא רק שההלכה הקדומה/המקורית היא זו שבתוספתא אלא גם להסביר מניין שאב רבי את המבנה הספרותי של משנתנו. חלוקה דומה בין 'גורפין' ל'מסלקין' מצאנו בתוספתא שבת טז ד (מהד' ליברמן, עמ' 76):

גורפין מלפני הפטם ומסלקין לצדדין מפני הרעי, דברי ר' דוסה. וחכמים או: בין כך ובין כך אין מסלקין לצדדין.

הלכה זו מובאת כמעט מילה במילה במשנה שבת כ ד.⁶ בפירושו לתוספתא הסביר ליברמן את ההלכה כך:

גורפין את המאכל שהותיר השור הפטם, ואין כאן איסור מוקצה משום שעדיין ראוי לרעי (שור הרועה במרעה), שאינו בררן כל כך. ומסלקין לצדדין וכו'. כלומר לא יגרוף את הפסולת שהותיר הרעי מן האבוס, אלא מסלקה לצדדין, ונותן מאכל ראוי במקומו.⁷

לדעת ליברמן 'גורפין' פירושו מוציאים את האוכל שהותיר השור הפטם כדי להאכיל בו את השור הרעי. אבל את האוכל שהותיר השור הרעי אין מוציאים אלא מסלקים לצדדים ושמים אוכל ראוי במקומו.

נראה שרבי קישר בין שתי הלכות אלו בשבת ובפסחים בשל הלשון המשותף: "מסלקין לצדדין". על פי הדגם הספרותי של המשנה במסכת שבת פירש רבי ש'גורפין' הוא 'מוציאין', שהרי המילה 'גורפין' עומדת בניגוד ל'מסלקין לצדדין'. השימוש בפועל 'גורפין' מאפשר גם להשמיט את המילה 'זבל', שהרי גם בהלכה בתוספתא שבת אין זכר למילה 'זבל' אלא שנוי סתם: 'גורפין'. כך נוצר במשנתנו לשון נקי ללא המילים 'זבל' ו'רפת'.⁸ השפעת ההלכה בתוספתא מוכרת גם בכך שרבי בחר במילת יחס דומה. נראה שהלשון במשנתנו 'גורפין מתחת לרגלי בהמה' הוא מעין תרגום של הפעולה הדומה בתוספתא שבת: "גורפין מלפני הפטם".

דברי אביי ורבא

פתרונו של אביי בסוגיא [ב] נובע מאותה קושיא שבה התקשה רבי, והפתרון הוא אותו פתרון. אביי מקבל את הסברו של רבי שהפעולה גורפין/מוציאין מותרת ביום ארבעה עשר אבל לא במועד. רבא, כמו גם מוסרי הברייתא והאמוראים בירושלמי, התנגד לפרש את הברייתא כאילו חלקה עוסק ביום ארבעה עשר וחלקה במועד, והסביר שהסיפא עוסקת בחצר מלוכלכת ביותר, שהגיעה למעמד של רפת. לפיכך נראה לי שהמילים: "הא והא בחולו של מועד והכי קאמר" לא נאמרו על ידו. אין הכרח לומר שרבא הכריע לכאן או לכאן בשאלה אם הברייתא מתייחסת למועד או ליום ארבעה עשר. עיקר כוונתו היתה לקבוע שניתן לפרש את המקור כדן באחד מהם. נראה שעורך הסוגיא הוסיף מילים אלו לדברי רבא המקוריים: "אם נעשת חצר כרפת מוציאין אותו לאשפה", כדי ליצור איזון מוחלט בין סוגייתנו לבין הסוגיא הבאה. שם גרסינן בנוגע לסתירה אחרת:⁹ "ושנינו ליה: לא קשיא. כאן בארבעה עשר, כאן בחולו של מועד. ואיבעית אימא: הא והא בחולו של מועד ולא קשיא. כאן במאמינו, כאן בשאינו מאמינו".

6 שם ההבדל הוא בדברי חכמים. במקום "בין כך ובין כך אין מסלקין לצדדין" מצאנו בקיצור: "חכמים אוסרין".

7 הפירוש הקצר, עמ' 76.

8 ראו מגמה דומה במשנת רבי שתוארה על ידי מורי ש"י פרידמן, תוספתא עתיקתא, סימן יז, עמ' 375-379.

9 ראו להלן בסוגיא הבאה.